

УДК 342.57:342.34

Гайду Г.В., ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВО НА СПРОТИВ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ РЕАЛЬНОГО НАРОДОВЛАДДЯ

У статті висвітлюється проблема права на спротив в аспекті конституційного права на реалізацію народовладдя. Розглянуто історію становлення концепту «право на спротив» в юридичній та суспільно-політичній думці минулого. З'ясовано суб'єктний склад політичного протесту. Визначено основні віхи законодавчого закріплення права на спротив, починаючи з Декларації незалежності США 1776 р. Надано характеристику двох основних форм політичного протесту народу – ненасильницького та насильницького. Здійснено порівняння характеристик процесу реалізації права на спротив та класичної революції.

Ключові слова: право на спротив, народовладдя, політичний протест

Проблеми права на спротив у своїх роботах торкалися представники багатьох наук, таких як право, соціальна філософія, соціологія, політологія тощо. До XIX ст. розглядом сутності політичного протесту та обґрунтуванням права народу на спротив займалась філософія. Роботи відомих філософів, таких як Платон [25] і Арістотель [4] заклали теоретичні засади для подальших досліджень права на спротив. Значний внесок у розвиток концепції права на спротив зробили філософи доби Просвітництва – Ж.Ж. Руссо [32], Дж. Локк [21], які трактували право на спротив через призму суспільної угоди між державою і суспільством. Філософська думка названих дослідників лягла в основу трактування права на спротив в Деклараціях прав людини і громадянина 1789р. і 1792р.

Обґрунтуванням права на спротив займались теологи та церковні діячі Ф. Аквінський [2] та У. Цвінглі [6]. Вони трактували право на спротив як обов'язок людини перед Богом чинити спротив порушенню Його законів. Однак, теоретики так і не дійшли згоди, хто є суб'єктом даного права – весь народ чи привілейовані стани суспільства.

Починаючи з кінця XIX ст. дослідженням політичного протесту (політичної форми права на спротив) займався представник соціологічної школи функціоналізму Г. Спенсер [27], який вважав його відхиленням від нормального функціонування соціальної системи.

Засновник марксистської школи соціології К. Маркс [22] звертав увагу на таку форму права на спротив, як революція і вважав її невід'ємним правом пролетаріату (робітничого класу) та інструментом досягнення соціалізму. Один з засновників школи соціології кримінального права П. Сорокін [36] у роботі «Соціологія революції» навів основні причини революцій, їх перемоги або провалу. Сучасні соціологи, засновники школи змагальної політики Ч. Тіллі [17] та С. Терроу [38] розглядали політичний протест в контексті цілеспрямованих дій проти державних інститутів чи пануючих груп і розробляли основні етапи спротиву політичних суб'єктів.

Розробкою правових засад даного права безпосередньо займались представники правових наук. Початок досліджень заклав давньоримський філософ і правознавець Цицерон [40], який обґрунтував правову природу спротиву пригніченню і визначив умови реалізації даного права. Дослідження наукової категорії «право на спротив» набуло наукового правового обґрунтування завдяки працям відомих зарубіжних та українських дослідників права, таких як Т. Гінзбург [49], Р. Міллер [50], А. Кондрашов [20], С. Авак'ян [1], Б. Бабін [5], В. Кириченко [19], Ю. Разметаєва [31], С. Погребняк [26].

Вагомий внесок у дослідженні права на спротив зробили представники політичної науки: Дж. Шарп [43] дослідив ненасильницькі методи спротиву; Т. Гарр [12] і Х. Арендт [3] визначили основні причини і ознаки класичної революції; А. Соловйов [35], Д. Челпанова [41] дослідили протестну поведінку індивіда; Дж. Голдстоун [13] обґрунтував необхідність теорії революції четвертого покоління; К. Шаповал [42] дослідив феномен «кольорових» революцій, що дозволило розширити уявлення про право на спротив.

Для визначення сутності поняття права на спротив необхідно дослідити етимологію даного терміну. Слово «спротив» в українській мові запозичене із російської мови – «сопротивление». У звичайному розумінні дане слово трактується як «властивість виявляти протидію яким-небудь впливам, змінам» [37]. Оскільки дане слово розглядається в контексті правої термінології, варто звернутись до його юридичного потрактування. В енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона юридичне визначення слова «спротив» ототожнюється із протидією владі і визначається активною чи пасивною формою [46]. Термін право походить від грецького слова, що означає істину. Існує багато формулювань даного терміну. Автор спирається на таке визначення – «право – це система соціальних норм і відносин,

що охороняються силою держави» [39]. Отже, право на спротив означає можливість протидіяти впливам, яка забезпечується і охороняється з боку держави. Однак, дана характеристика є досить розмитою, а чіткого однозначного визначення терміну *jus resistendi* (з лат. – право на спротив) немає. Тому, варто дослідити еволюцію права на спротив, його трактування на різних етапах і запропонувати власне трактування даного терміну.

Спроби обґрунтувати ідею права на спротив були ще у стародавні часи. Розглядаючи західну філософську традицію слід згадати Платона. В своїх працях давньогрецький філософ торкався питання правомірності спротиву тирану. В своїй праці «Держава» Платон доходить висновку, що народ може вигнати тирана з полісу, та навіть, у разі неспроможності скинути тирана, має право його вбити шляхом змови [25]. На думку ж Аристотеля право на повстання також має місце бути, однак володіють ним не всі, а лише громадяни наділені чеснотою, що робить їх вище інших громадян [4]. В філософській думці Давнього Риму також звертались до питання права народу на повалення тирана. Так, Цицерон виправдовував вбивць Юлія Цезаря тим що, його зловживання владою та намагання зосередити всю її повноту у своїх руках призвела до його вбивства [40]. Ці ідеї важко назвати правом народу на спротив владі, скоріше це є античним правом на тирановбивство, як назвав це у своїй статті А. Кондрашов [20, с. 171]. Однак, ці ідеї стали початком формування і обґрунтування можливості народу чинити опір.

Подальші ідеї можливості спротиву народу діючій владі можна віднайти в працях середньовічних філософів. Так, Фома Аквінський говорить про те що, якщо цар не дотримується договору з народом і зловживає владою, то більшість має справедливе право скинути такого царя. Однак застосування такого права є крайньою мірою і рішення про спротив має бути зваженим і не сприяти посиленню зла [2]. В цей же час з'являється перша згадка про право на спротив безчинству влади в правовому документі – Великій хартії вольностей (1215 р.). Окрім обґрунтування такого права, в документі наводиться процедура мирного вирішення проблеми зловживання владою. Вказувалось що, якщо вона не принесла своїх результатів, то обрані від графств барони повинні чинити спротив беззаконню короля та навіть змістити його [8]. Згодом подібне право було закріплене в Золотій булі 1222 р. угорського короля Андраша. Як зазначає

українська дослідниця права В. Кириченко, саме у цьому документі вперше з'являється термін «*jus resistendi*» [19]. Ідея можливості протистояння монарху склалась в пізньому Середньовіччі в іспанській правовій традиції, де монарх вважався першим серед рівних, а отже мусив підкорятись загальним законам. Спостерігається як ідея про законний спротив поступово переростає з філософської в особливе право громадян. Однак, як зазначають правознавці С. Погребняк та О. Уварова, таким правом у Середні віки могла користуватись лише привілейована частина населення – дворянство [26, с. 12].

Вагомий внесок у розвиток ідеї права народу на спротив зробили діячі Просвітництва. В цей час набувала поширення концепція суспільного договору, тому право на спротив почало розповсюджуватись на все суспільство, а не лише на його привілейовані частини. Джон Локк у своїй праці «Два трактати про правління» писав про необхідність чинити спротив владним особам у разі порушення ними закону. «Де закінчується закон, починається тиранія, якщо закон переступається на шкоду іншому. І якщо хто-небудь з тих, хто знаходиться при владі перевищує дану йому за законом владу і використовує, яка знаходиться в його розпорядженні, для таких дій по відношенню до підданого, які не дозволяються законом, то він при цьому перестає бути посадовою особою, і оскільки він діє подібним чином без належних повноважень, то йому можна чинити опір, як і будь-якій іншій людині, яка силою зазіхає на права іншого» [21, с. 118]. Ж.-Ж. Руссо наголошує на тому, що в момент, коли уряд узурпує суверенітет народу, він розриває суспільний договір. Це слугує значною підставою для справедливої протидії такому уряду [32, с. 75].

Право на спротив було офіційно закріплене за народом в Декларації незалежності США 1776 р. В преамбулі Декларації про незалежність йдеться не лише про право, а й про обов'язок громадян чинити спротив зловживанню влади «... в кожному випадку, коли якась форма правління стає згубною для такої мети, народ має право змінити або скасувати її і встановити новий уряд, спираючись на такі принципи та організовуючи його владу в такі способи, які видаються народу найдоцільнішими для досягнення своєї безпеки і щастя. Розважність, звичайно, підказує не змінювати здавна встановлені уряди з дрібних і минулих причин; згідно з цим цілий досвід свідчить, що людство воліє радше терпіти, поки лихо

стерпне, ніж виправляти лихо скасуванням звичних форм. Проте, коли довга низка правопорушень і зловживань владою, незмінно спрямована на досягнення тієї мети, виявляє намір підпорядкувати народ абсолютному деспотизму, тоді народ має право та обов'язок повалити такий уряд і встановити нову форму убезпечення народу в майбутньому» [15]. Пізніше у Французькій декларації прав людини і громадянина 1789 р. також було закріплене право на спротив як природне і невід'ємне право людини. «Мета кожного державного союзу становить забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Такі свобода, власність, безпека й спротив гнобленню» [7]. В пізнішій версії Французької декларації прав людини і громадянина 1893 р. стаття 33 визначає право на спротив як природне право людини, а стаття 35 як безпосередній священний обов'язок «Коли уряд порушує права народу, повстання для народу і для кожної його частини є його священним правом і невідкладним обов'язком» [16]. В цей період право на спротив набуває нового характеру – офіційно закріпленого права і обов'язку народу, наряду із іншими невід'ємними природними правами людини. Однак, ще у 1712 р. український політичний діяч, гетьман у екзилі Пилип Орлик у своєму зверненні до урядів європейських держав «Виводі прав України» згадував невід'ємне право народу на спротив гніту «народ завжди має право протестувати проти гніту і привернути уживання своїх стародавніх прав, коли матиме на це слушний час» [16].

У XX ст., згадується право народу на спротив у міжнародному документі. У преамбулі Загальної декларації прав людини 1948 р. право на спротив згадується як крайня міра, що дозволяє забезпечити права і свободи людини «...беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення» [11]. З другої половини XX ст. і понині законодавчі органи ряду країн продовжують включати до Основного закону статті, що закріплюють право народу на спротив пригніченню (Конституція Гватемали від 1956 р., Конституція Греції від 1975 р., Конституція Португальської Республіки від 1976 р., Конституція Литви від 1992р., Конституція Королівства Таїланд від 2007 р. тощо).

Сучасне розуміння права на спротив є досить широким і включає в себе багато суміжних понять, які часто плутають між собою. Серед таких понять право на демонстрації та мітинги, право на самооборо-

ну та право на повстання. Ці поняття хоч і мають багато спільного, проте не є тотожними. Їх необхідно розмежовувати між собою:

- Право на демонстрації та мітинги відноситься до однієї із основоположних свобод, закріпленої Конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. – свободи на мирні зібрання. Дане право пов'язується із свободою слова та свободою вираження. В Загальній декларації прав людини стаття. 20 закріплюється мирний характер таких зібрань – «Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій» [11]. В даному розрізі право на мирні зібрання є ненасильницькою формою права на спротив.

- Право на самооборону є досить вузьконаправленим і зазвичай використовується в кримінальному праві. Однак, в його широкому значенні дане право визначається як індивідуальне право людини на самостійний захист своїх власних прав від посягання на нього інших людей чи держави. В міжнародному праві право на самооборону може виступати як право держав, яке гарантує їм захист від посягання на її територію, втручання у внутрішню політику інших країн. Дане право відображає лише індивідуальну можливість спротиву.

- Право на революцію часто ототожнюють з правом на спротив, однак, повстання чи революція є крайнім радикальним видом реалізації спротиву. Тому право на революцію доцільно вважати однією із складових частин права народу на спротив.

- Право на спротив пригніченню виводиться із природнього невід'ємного права людини, її гарантії дотримання державою суспільного договору і включає в себе всі попередні поняття, так як вони є відображенням різних аспектів і форм спротиву.

Важливо визначити чим насправді є право на спротив – правом чи обов'язком. Говорити про *jus resistendi* як про юридичний обов'язок недоцільно. Хоч Декларація про незалежність США [15] і Французька декларація прав людини і громадянина 1793 р. [14], як згадувалось раніше, зазначали, що чинити спротив пригніченню є не лише правом, а й обов'язком кожного громадянина, йдеться скоріше про моральний обов'язок. Правознавці С. Погребняк та О. Уварова говорять про недоцільність юридичного трактування права на спротив як обв'язку. «Образно кажучи, це – обов'язок громадянина, якщо він дійсно громадянин, а не просто підданий. Адже в іншому випадку, доводячи ситуацію до абсурду, виникне питання про юридичних санкції до тих, хто не бере участі в повстанні. Ухилення від опору

сприяє зміцненню режиму гноблення і тиранії, а значить, робить обов'язок чинити опір морально виправданим» [26, с. 34].

Наступним важливим аспектом є визначення суб'єкта права на спротив. З робіт сучасних дослідників даного питання можна виокремити 3 основні варіанти носія *jus resistendi*:

- 1) Людина.
- 2) Громадянин.
- 3) Народ.

Дослідники-правознавці Ю. Разметава, В. Кириченко, С. Погребняк, схиляються до того, що суб'єктом права на спротив є людина. Виходячи з того, що право на спротив в міжнародно-правових документах і Конституціях ряду країн визначається як природне невід'ємне право людини, можна зробити висновок, що суб'єкт даного права необов'язково повинен мати стійкий політико-правовий зв'язок із державою у вигляді громадянства. Тому, визнаючи носія *jus resistendi*, доцільніше, на нашу думку, буде говорити саме про людину, а не громадянина. Ще одним аргументом на підтримку такого висновку слугує те, що об'єктом пригнічення можуть виступати не лише громадяни конкретної держави, а й інші індивіди, незалежно від громадянства чи територіальної приналежності. При цьому вони зберігають законну можливість чинити спротив гніту (наприклад, спротив спробам узурпації влади з боку іншої держави).

Щодо визначення суб'єктом даного права окремої особи чи народу в правовій науці досі немає однозначної позиції. Думки сучасних дослідників права розходяться. Так, наприклад, український правознавець Б. Бабін [5] визначає право на спротив як колективне право. Інші українські правознавці Ю. Разметаєва [31], С. Погребняк і О. Уварова [26] розглядають дане право як індивідуальне, однак вказують на необхідність підтримки інших індивідів у його реалізації. На думку автора, право чинити опір варто віднести до прав індивіда. Аргументом на підтвердження такої думки є той факт, що *jus resistendi* є природним правом, тобто людина набуває його з народженням. Дослідники права сходяться у думці, що колективне право формується з поступовим становленням того чи іншого колективу або спільноти, тому воно не може бути природним. Реалізація даного виду права може здійснюватися лише колективом, в той час як реалізація індивідуального права може набувати індивідуального і колективного характеру. Тож, суб'єктом права на опір є фізична особа.

Визначивши суб'єкт права на спротив, варто зазначити і його адресата.

З визначеного автором поняття даного права слідує, що опір спрямований проти посадових осіб, державних чи місцевих органів влади, інших політичних інститутів. Всі ці об'єкти можна об'єднати під одним поняттям – державна влада. Важливим аспектом у визначенні адресата права чинити спротив як державної влади є те, що будь-яка державна влада не може стати об'єктом права на спротив. Право чинити опір може реалізовуватись лише проти державної влади, яка діє неправомірно, порушуючи суспільний договір і конституційні норми.

Спірним є питання визначення підстав для реалізації права на спротив, так як немає закріплених правових норм, які б визначали підстави для спротиву чинній владі. Доктор юридичних наук А. Кондрашов у своїй статті «Конституційно-правові аспекти реалізації народом конституційного права на спротив» наводить 10 підстав для реалізації даного права:

1) Масові обмеження прав і свобод громадян і неможливість їх ефективного захисту при зверненні до державних інститутів.

2) Застосування політичних репресій.

3) Несправедливий розподіл доходів між різноманітними прошарками суспільства, який призводить до антогонізації соціальних протиріч.

4) Нemoжливiсть iснування i діяльностi опозицiї в рамках дiючих політичних інститутах.

5) Вибіркове правосуддя.

6) Тотальна корупція в державних та правоохоронних органах.

7) Зосередження закріплених в текстах правових актів і «тіньових» владних повноважень у однієї особи.

8) Фальсифікація виборчих процедур.

9) Державний контроль за ЗМІ.

10) Військова експансія або пошук зовнішнього ворога [20, с. 175].

Українська дослідниця правових наук Ю. Разметаєва наголошує на обов'язковій наявності «легальної мети» у суб'єктів права. Такою метою на її думку може бути:

– зміна в публічній владі;

– припинення зловживання повноваженнями і прав людини з боку її представників;

- повернення до демократичного правового режиму або зміна конституційного ладу, спрямовані на створення правової держави;
- досягнення незалежності (в сукупності з правом на самовизначення) [31, с. 33].

Однак, слід навести ще одну умову, за якої право на спротив може реалізуватись фізичною особою або народом. Такою умовою є відсутність, неефективність чи вичерпаність інших політично-правових засобів захисту прав і свобод, форм народовладдя таких як референдум, вибори, подання петицій, звернення до правоохоронних та судових органів. У разі, коли влада відмовляється звітувати та нести відповідальність перед населенням, відмовляється від своїх законних обов'язків (чим розриває зв'язок зі своїми громадянами), вона втрачає свою монополію на законне насилля, так як більше не виступає гарантом закону і не транслює його в суспільство. За таких умов втрачаються і законні політично-правові засоби захисту своїх прав, так як правові засоби не діють на державну владу, що втратила правовий статус. Саме тоді суб'єкти права на спротив матимуть всі підстави для його реалізації.

З огляду на усе вищесказане, варто додати, що механізмом реалізації такого права стають самі суб'єкти даного права, адже саме вони своїми діями реалізують спротив як такий.

Отже, право на спротив – це невід'ємне природне право народу чи окремого індивіда, чинити спротив спробам порушити існуючий політичний лад чи посяганням на права людини з боку посадових осіб чи держави у формі мирних зібрань або (та) у крайніх випадках у формі революції, основною ціллю якого є гарантування і збереження законності і конституційності влади.

Jus resistendi є формою політичної участі людини. Тож, для повноти цілісного уявлення про явище спротиву пригніченню варто розглянути його з точки зору політичної науки.

До питання політичного протесту у своїх дослідженнях звертались такі дослідники як Г. Спенсер [27], К. Маркс [22], Д. Челпанова [41], А. Соловйов [35], С. Терроу [38] та ін. Сформувались різні розуміння характеру і поняття політичного протесту. Так, функціоналісти порівнювали політичний протест із хворобою, відхиленням від нормального функціонування соціальної системи. В той же час політолог А. Соловйов пов'язує політичний протест насамперед із негативною реакцією індивіда чи групи індивідів на політичну систему чи дії окремих її органів. Соціолог С. Терроу говорить про політичний про-

тест в контексті цілеспрямованих дій проти державних інститутів чи пануючих груп.

Існує бачення політичного протесту за межами формальних визначень. В такому контексті протестна поведінка може розглядатись як тенденції, рух, які суперечать чинній політиці; як форма незгоди з діючою політикою виражена в певній дії; як особисте несприйняття суб'єктом політичної системи. Однак, при розгляді політико-правового виміру, важливе саме формальне визначення суті політичного протесту. Найбільш повним, на думку автора, є визначення, яке дав дослідник український дослідник політичних наук К. Шаповал «Отже, політичний протест – це форма політичної участі громадян у політиці як реакція на протиправні дії влади, що реалізується через індивідуальні чи колективні дії громадян направлених на органи державної або місцевої влади з метою досягнення деяких вимог і цілей протесту» [42, с. 59].

Суб'єктом політичного протесту може виступати окремий індивід, колектив (група осіб), організація (політичного, економічного, релігійного, етнічного та ін. спрямувань), нація, народ.

Політичний протест є видом політичної участі. Він набуває двох основних форм:

- 1) ненасильницький політичний протест;
- 2) насильницький політичний протест.

Для ненасильницького політичного протесту притаманне не застосування силових методів вираження спротиву тим чи іншим діям, рішенням влади. Такі дії є законними і не несуть фізичної загрози іншим членам суспільства чи об'єктам на яких направлений даний протест. До ненасильницької форми протесту можна віднести такі дії: звернення до органів влади, страйки, мітинги та демонстрації, пікети. Американський дослідник Дж. Шарп нараховував 198 методів ненасильницького спротиву. Серед них він визначав такі категорії:

- методи ненасильницького протесту і переконання;
- методи відмови від соціальної співпраці;
- методи відмови від економічної співпраці;
- методи відмови від символічної співпраці;
- методи відмови від політичної співпраці;
- методи ненасильницького втручання [43, с. 76].

Дослідник зазначає, що до цих методів люди звертаються у разі, коли більш м'які засоби вираження незадоволення ігноруються владою або ж є недоступними.

Відповідно, насильницька форма політичного протесту характеризується силовими засобами вираження спротиву: захоплення адміністративних будівель, бунт, революція, екстремізм, тероризм. Екстремізм та тероризм є крайніми радикальними формами протесту, вони несуть пряму фізичну загрозу іншим членам суспільства, часто направлені на населення у вигляді залякування та нанесенням фізичних пошкоджень. Такі форми протестної поведінки не мають законних підстав для їх реалізації, тому, з огляду на дані аспекти в контексті законного права людини на спротив пригніченню і в курсовій роботі не розглядаються. Революція є досить радикальною формою спротиву, так як направлена на докорінну зміну політичної системи і суспільства. Однак, в деяких ситуаціях застосування такої форми протесту є конституційно обумовленою формою політичного спротиву.

Деякі форми політичного протесту, такі як демонстрації, мітинги, страйки, акції протестів, революція оформлені в право людини на спротив. Дані форми є проявами прямого народовладдя протестного характеру, а отже є атрибутом демократичного суспільства і держави. Дослідник конституційного права С. Авакян писав «...в демократично організованій державі спектр прояву протестів може бути досить широким, охоплює конституційно допустимі правовідносини і в цілому є елементом, а то і необхідним атрибутом демократичного суспільства» [1, с. 9].

На думку автора, політичний протест оформлений як право на спротив є природньою невід'ємною конституційною можливістю індивіда або групи індивідів чинити спротив пригніченню з боку влади держави, яка перестала бути правовою і не здатна (відмовляється) забезпечувати свободи і права людини і громадянина.

Підсумовуючи, право на спротив пройшло довгий історичний шлях становлення і на сьогоднішній має законодавче закріплення в ряді країн. Дослідження поняття, генези, основних політико-правових характеристик права на спротив дозволило виявити основні правові аспекти (суб'єкт, адресат, умови реалізації), основні політичні форми реалізації даного права та вивести його міждисциплінарне трактування.

Український дослідник комунікаційних технологій Г. Почепцов, аналізуючи природу революції, акцентує увагу на зміні правлячої верхівки. «Революція радикально змінює устрій держави, коли (хоча б формально) доступ до влади отримує соціальний шар, який раніше

не допускався до управління. Руйнуючи стару державну систему, цей шар спирається на масову підтримку населення країни, з'являється принципово нова правляча еліта» [29, с. 9].

На основі даних визначень і попереднього розгляду політичної практики реалізації права на спротив у формі революції можна виокремити такі характерні риси класичної революції:

1. Докорінні системні зміни як результат реалізації революції.

Вони виражаються в різних сферах життя держави і суспільства. Першим рівнем таких змін є зміни цінностей індивідів суспільства. Саме вони стають базою для подальших перетворень в усіх сферах життя суспільства (соціальній, політичній, економічній, культурній). Яскравим прикладом є описана вище Велика французька революція 1789-1793 рр. Саме змінна цінностей і уявлень про божественну природу влади, абсолютність влади монарха у свідомості пересічних індивідів дозволила докорінно змінити всю політичну систему країни, перейти від монархічної форми правління до республіки.

Також зміни зачіпають економічну сферу життя (наприклад, перехід від феодальної до буржуазної системи господарювання після Великої французької революції), політичну (зміна політичного режиму, політичних інститутів), соціальну. Системні зміни стосуються всієї соціальної системи, повної її перебудови (зміна соціальних прошарків, їх функції, місця в соціальній системі, характеру взаємовідносин між ними). Наприклад, в результаті революції на Кубі, відбувся перехід до нового типу економіки, зміна режиму, ідеології та до влади прийшов новий соціальний прошарок.

Ці радикальні докорінні зміни у соціальній та політичній сфері життя відрізняють революцію від таких форм реалізації права на спротив як повстання чи бунт. Вони виступають як результат революції і як інструмент досягнення головної цілі революції – досягнення свободи.

2. Зміна владної еліти.

Ще однією важливою ознакою класичної революції, яка відрізняє її від фейкових є прихід до влади абсолютно нової владної еліти. Важливо відзначити, що під «ною» мається на увазі абсолютно нові постаті в політиці, представники опозиції, яка ще не була при владі, не мала на неї впливу та не здійснювала керівництво державою. «Під час перевороту члени однієї політичної системи змінюють один одного; в разі повномасштабної революції більшість або всі з раніше пануючого класу втрачають владу і т. д.» [17, с. 181].

Прихід «нової еліти» до влади, як риса класичної революції має підкріплюватись підтримкою цієї еліти широкими масами населення країни. Саме населення країни в класичних революціях приводить нове керівництво до влади, часто лідерів самої революції, за допомогою революційних дій. Наприклад, в результаті описаної вище Кубинської революції до влади прийшли особи, представники прогресивної молоді, які до цього не були причетні до здійснення керівництва держави, лідери революції, Ф. Кастро, Р. Кастро, Е. Ч. Гевара.

3. Масова участь населення у реалізації революції і суспільних змінах, які вона за собою тягне.

Масова участь і підтримка населення є основною відмінністю революції від державного перевороту, змови, узурпації влади. Масова підтримка визначається не лише формальною кількістю осіб, які здійснюють дії, з метою спротиву владі, а й тією кількістю людей, які підтримують даний спротив не приймаючи прямої участі в досягненні змін у суспільстві чи політичній системі. Українська дослідниця права Ю. Разметаєва зазначає, що «підтримка більшості може виражатись не лише в явних діях (наприклад, масових мітингах і демонстраціях), а і у важко встановлюваних формах, як забезпечення і матеріальна допомога, для протестуючих, розповсюдження інформації про незаконні акти публічної влади, пошук однодумців і переконання противників, публічне висловлення підтримки і навіть висловлюване або мовчазне схвалення, співчуття»[31, с. 33].

4. Політична свобода суспільства як ціль революції.

Революція як форма реалізації права на спротив має мету. Наприклад, Велика французька революція мала на меті зміну феодального ладу, отримання політичних прав третім станом – основною масою населення Франції XVIII ст. Дану мету можна інтерпретувати як отримання населенням політичної свободи, що виражається у рівності членів суспільства. Досягнення політичної свободи від військової диктатури Ф. Батісти було основною метою кубинських революціонерів.

Дана риса важлива у розгляді революції як форми права на спротив, так як вона відрізняє революцію від змови та державного перевороту, ціллю яких є отримання влади невеликою групою населення. Встановлення політичної свободи як кінцева мета відрізняє революцію також від таких форм реалізації права на спротив як повстання чи бунти, кінцева мета яких звільнення від пригнічення. В цьому

розрізі, важливо звертати увагу на наявність умов для реалізації права на спротив, які визначені у першому розділі і співставляти наявні умови з ціллю, яка досягалась революційною масою.

5. Застосування насильницьких методів спротиву.

Дана риса є основною відмінністю класичних революцій від так званих «кольорових». Аналізуючи історичні приклади реалізації права на спротив у формі революції, можна помітити, що класичними методами спротиву є активні силові методи (захоплення будівель, сутички з іншою стороною, погроми, партизанська війна). Дані методи обумовлені тим, що зазвичай держава, намагаючись загасити революційні настрої, використовує силовий апарат примусу і при цьому майже відсутні правові механізми вираження невдоволення (судочинство контролюється владою, держава перестає керуватись правовими принципами).

Дані характеристики дозволяють відрізнити класичну революцію від переворотів, державних змов, узурпації влади певною політичною силою чи угрупованням, визначають її основну суть як форми реалізації права на спротив.

Визначивши особливості революції як форми реалізації права народу на спротив, наступним суттєвим аспектом в розгляді революційних процесів є визначення соціально-політичних індикаторів, які визначають зміни в конституційному ладі та політичній системі суспільства. Система таких індикаторів дозволяє визначити революційні настрої та спрогнозувати можливість революційного «вибуху» в суспільстві, відрізнити справжню революцію від фейкової.

Бібліографічний список:

1. Авакян С. А. Протестное поведение и конституционное право. *Вестник ТвГУ*. 2012. №31. С. 6–13.
2. Аквинский Ф. О правлении государей. Книга I. *Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе VI–XVII вв.*, 1990 URL: http://www.unavoce.ru/library/aquinas_ruling.html
3. Арендт Х. О революции. Москва: Европа, 2011. 464 с.
4. Аристотель. Сочинения: в 4т. Библиотека Михаила Грачева. URL: <http://grachev62.narod.ru/aristotel/arpol5.html>
5. Бабин Б. В. Право на сопротивление как глобальное право. *Юридические исследования*. 2013. № 5. URL: http://e-notabene.ru/lr/article_817.html
6. Бинцаровский Д. Политическое сопротивление в ранней реформатской традиции. *Реформатский взгляд*. 2015. №1. С. 51–92.
7. Васильева И. Документы французской революции. *Родина*. 1998. №7. URL: <http://bagira.guru/secret-history/200-let.html>

8. Великая хартия вольностей. Восточная литература. Средневековые исторические источники Востока и Запада URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XII/1120-1140/Charta_1136_1215/charta_1136_1215.phtml?id=12823.
9. Восстание протестантов и крестьянская война. Texts.News. 2010. URL: <http://texts.news/stran-azii-istoriya/vosstanie-protestantov-krestyanskaya-54398.html>
10. Всемирная история: в 34 т. / ред.: О. Воротникова, А. Глобус. Минск: Литература, 1997. Т. 24. 127 с.
11. Всеобщая декларация прав человека от 10.11. 1948. *Официальный сайт ВРУ*. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
12. Гарп Т. Р. Почему люди бунтуют. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 462 с.
13. Голдстоун. Дж. Теория революции четвертого поколения. Логос. 2006. № 5(56). С. 60 – 103.
14. Декларация прав человека и гражданина (1793 г.) [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа до ресурсу: <http://deklaratsiya-prav-cheloveka-grajdanina-25914.html>.
15. Декларация независимости США. *Харківська пав захисна група*. URL: <http://osvita.khpg.org/index.php?do=print&id=946555693>
16. Енциклопедія історії України : у 10 т. / голов. ред. В. А. Смолій. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1. 688 с.
17. Карасев Д. Ю. Теория революции Чарльза Тилли. *Вестник Московского университета*. 2012. №4. С. 176–189.
18. Катунин Ю. А. “Цветная революция”: методология и методы организации. *Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского*. 2014. №1. С. 270–284.
19. Кириченко В. Спротив пригніченню – право сили чи право права? *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2. URL: http://historylaw.eunu.edu.ua/publ/2015_92_2_6/rozdil_1_teoriya_istoriya_filosofija_derzhavita_prava/v_kirichenko_sprotiv_prignichennju_pravo_sili_chi_pravo_prava/32-1-0-152
20. Кондрашев А. О. Конституционно-правовые аспекты реализации народом конституционного права на сопротивление. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук*. 2014. №2. С. 170–182.
21. Локк Дж. Два трактата про врядування. Київ: Основи, 2001. 274 с.
22. Маркс К. Энгельс Ф. К критике политической экономии. Сочинения. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. 499 с.
23. Матъез А. Падение королевской власти (1789-1792). Ростов-на Дону: Феникс, 1995. 576 с.
24. Миллер У. Мартин Лютер Кинг. Жизнь, страдания и величие. URL: https://www.e-reading.club/chapter.php/137767/5/Miller_-_Martin_Lyuter_King._Zhizn%27%2C_stradaniya_i_velichie.html

25. Платон. Государство (книга 8). Библиотека Маразма Петербургского. URL: <https://marazm-p.livejournal.com/790.html>
26. Погребняк С. П., Уварова Е. А. Спротивление угнетени. Восстание. Революция (Теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека). *Право и гражданское общество*. 2013. №2. С. 4–61.
27. Политические идеи Г. Спенсера. История политических и правовых учений: учебник для вузов. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-478.html>
28. Политология. Краткий словарь основных терминов и понятий / Под ред. Пусько В. С. Москва: Издательство МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2010. 113 с.
29. Почепцов Г. Г. Гражданское самбо: как противостоять «цветным революциям». Москва: Европа, 2005. 83 с.
30. Почепцов Г. Г. Революция.com: Основы протестной инженерии. Москва: Европа, 2005. 79 с.
31. Разметаева Ю. С. Право на сопротивление: основные теоретические аспекты. *Научный вестник Международного гуманитарного университета*. 2014. №8. С. 32–36.
32. Руссо Жан-Жак. Об общественном договоре, или принципы политического права. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1938. 124 с.
33. Свободны наконец. Движение за гражданские права в США. *Bureau of International Information Programs*. 2008. URL: <https://web.archive.org/web/20090715193830/http://www.america.gov/ru/media/pdf/books/free-at-last-ru2.pdf#popup>.
34. Сийес Э. Что такое третье сословие. *Исторические материалы*. 2004. URL: http://istmat.info/files/uploads/28691/sieyes_que-un-tel-troisieme-etat.pdf
35. Соловьев А. И. Политология : Политическая теория. Политические технологии. Москва : Аспект-Пресс, 2001. 559 с.
36. Сорокин П. Социология революции. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2004. 700 с.
37. Толковый словарь Ефремовой. 2009-2018. URL: <http://efremova-online.ru/slovar-efremovoy/soprotivlenie/102956/>
38. Тэрроу С. Стратегия режима – это самый важный фактор, определяющий размах и длительность протестов. *Свободная мысль*. 2011. № 12 (1630). С. 5-16.
39. Философский энциклопедический словарь. Советская энциклопедия. 1983. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3051/ПРАВО
40. Цицерон Марк Туллий. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Москва: Наука, 1975. 400с.
41. Челпанова Д. Д. Характер и динамика протестной активности на юге России : автореф. дис. канд. соц. наук. Новочеркасск, 2011. С. 13.
42. Шаповал К. І. Феномен політичного протесту в політичній науці. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2015. №16. С. 58–63.

43. Шарп Дж. От диктатуры до демократии. Москва: Новое издательство, 2005. 84 с.
44. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества. Москва: Логос, 2005. 410 с.
45. Шульц Э. Э. Феномен Кубинской революции в контексте технологий управления социальным протестом. *Научный Приволжский вестник*. 2014. №4. С. 145–153.
46. Энциклопедия Брокгауза и Ефрона. 2012. URL: <https://slovar.cc/enc/brokhauz-efron2/1944350.html>
47. Энциклопедия Социологии. *Мир энциклопедий*. Минск : Книжный дом, 2003. 1312 с.
48. Chomsky A. A. History of the Cuban Revolution. Singapore: John Wiley & Sons, 2010. 241p.
49. Ginsburg T. When to Overthrow Your Government: The Right to Resist in the World's Constitutions. *UCLA Low Rewie*. 2013. №5. P. 1184 – 1260.
50. Miller D. A. H. Retail Rebellion and the Second Amendment. *Indiana Law Journal*. 2011. № 86. P. 939 – 977.
51. Soboul, Albert. The French Revolution: 1787-1799. New York: Random House, 1975. 638 p.

The article covers the problem of the right to resistance in the aspect of the constitutional right to exercise sovereignty. The history of the concept of "the right to resistance" in the legal and socio-political thought of the past has been considered. Substantive composition of political protest is revealed. The main milestones of the legislative consolidation of the right to resistance, from the Declaration of Independence of the USA in 1776, are determined. The description of two main forms of political protest of the people – non-violent and violent – was created. The comparison of the characteristics of the right to resistance realization and the classical revolution was carried out.

Keywords: *the right to resistance, democracy, political protest.*